

جوانمردان در تاریخ

نوشته
علی حصوری

کتاب ایران نامگ

۱۳۹۸

فهرست

۹	پیش‌گفتار.....
۱۳	درآمد.....
۲۳	کار و فن در دوره ساسانی.....
۳۵	ارزش کار و فن در دوره ساسانی.....
۳۷	اهل حرفه در دوره اسلامی.....
۳۹	ارزش حرفه و فن در دوره اسلامی.....
۴۳	از بُت‌وارگی کالا تا بندگی تولیدکننده.....
۴۷	فرقه‌های صوفیانه.....
۵۰	ایاران.....
۶۵	دو گونه تصوف.....
۶۶	جوانمردان یا اهل فتوت.....
۷۱	بخش نخست.....
۷۳	بخش دوم.....
۸۵	از صوفیان تا جوانمردان.....
۱۱۰	حروفیان.....
۱۱۲	درویشان.....
۱۱۴	درویشان عجم.....
۱۱۶	قلندران.....
۱۱۸	خاکساران.....
۱۱۹	سریداران.....
۱۲۰	فرقه‌های دیگر.....
۱۲۳	انواع رساله‌ها.....
۱۲۷	ویژگی‌های رساله‌های جوانمردی.....
۱۳۹	کارکرد رساله‌های جوانمردی.....

۱۴۳	رساله‌های نظری.....
۱۴۵	فتوت‌نامه‌امیرالمومنین علی بن ابی‌طالب.....
۱۴۷	باب در میان بستن و کیفیت آن.....
۱۴۹	باب دیگر.....
۱۵۱	باب در بیان میان بستن خدمت.....
۱۵۲	فصل در بیان نازل شدن خرقة.....
۱۵۴	فصل.....
۱۵۵	باب.....
۱۵۷	رساله‌هایی با چند کارکرد.....
۱۵۹	رساله‌های اهل حرفه.....
۱۶۳	کسب‌نامه نعلین دوزان.....
۱۸۹	گزارشی کوتاه.....
۱۹۱	رساله‌های دهقانی.....
۱۹۹	یک رساله دهقانی.....
۲۰۱	قلندرنامه‌ها.....
۲۰۵	باز یافت.....
۲۰۷	پیوست:.....
۲۰۷	رساله ناقص کفش دوزان، نسخه دانشگاه اویسالا.....
۲۱۵	چند فتوت‌نامه.....

کار و فن در دوره ساسانی

بسیاری از پدیده‌ها در فرهنگ دوره اسلامی ما دنباله فرهنگ ساسانی، اما تحول یافته‌اند. از آن جمله است ایاری که به جوانمردی تغییر نام و ماهیت داد و سپس، همراه دگرگونی‌های تاریخی نام‌های دیگری گرفت که به آنها اشاره خواهیم کرد.

می‌دانیم که در دوره ساسانی حکومتی مذهبی مبتنی بر کاست، مستبد و سخت‌گیر بر ایران تسلط داشت. این حکومت ظاهراً بنیاد فئودالی/زمین‌دارانه داشت و در واقع بخش‌های ایران به دست چند خانواده زمین‌دار، با رایزنی و حتی شرکت پیشوایان دینی، اداره می‌شد. هم‌زمان، زمین‌داران کوچک‌تر هم به‌ویژه در پایان این دوره اهمیت بسیاری در اداره کشور یافته بودند. به این شکل، گونه‌ای زمین‌داری شکل گرفت که ویژه ایران است و بدان سامان دهقانی نام داده‌اند. دهقانان بزرگ در کارهای سیاسی و نظامی یار حکومت بودند و ساختار نظام ساسانی بی‌آنان معنا نداشت. این سامان را پژوهشگران، از آغاز سده گذشته تا دانشمندان نسل پیش از ما، گزارش کرده‌اند؛ از آن جمله‌اند کریستن‌سن، پژوهشگر اتحاد شوروی پیشین، و پروانه پورشریعتی و تورج دریایی، که جوان‌ترین پژوهشگر شناخته شده در این زمینه است.^۱

^۱ ینگرید به آرتور کریستن‌سن، *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی (تهران: شرکت سهامی چاپ رنگین، ۱۳۱۷)؛ تورج دریایی، *شاهنشاهی ساسانی*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر (تهران: ققنوس، ۱۳۸۳)؛ Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of Sasanian Dynasty* (New York: I.B. Tauris, 2008).

به همین علت و به علل دیگر، حکومت در برابر توسعه فن صنعت و گسترش ناگزیر شهرها، که نتیجه توسعه جامعه زمین‌دار و رونق بازرگانی و نمونه‌اش جاده ابریشم بود، چندان نظر خوشی نداشت، به حدی که می‌توان به رویارویی حکومت ساسانی با خواسته‌های مقدر صنعتگران پی برد. داستان کفشگری که در برابر دادن پول هنگفتی در غوغای جنگ با دشمن خارجی به انوشیروان خواستار تحصیل فرزندش شد و مخالفت انوشیروان با تغییر جای آن فرزند در مراتب قدرت، در *شاهنامه* فردوسی معروف‌تر از آن است که لازم به بازگویی باشد.^۴ اما هم‌زمان باید توجه کرد که حکومت ساسانی با گسترش روزافزون شهرنشینی و در نتیجه، صنعتگری و بازرگانی روبه‌رو بود که از دوره اشکانی پایه گذاشته شده بود.

با این همه، این نتیجه که شمار این طبقه بیش از سه طبقه دیگر (روحانیان، سپاهیان و کشاورزان) بود،^۵ بنیاد درستی ندارد. اگر چنین پدیده‌ای حتی در پایان دوره ساسانی وجود می‌داشت، باید نشانه‌های از آن در ادبیات دوره ساسانی باز مانده بود. بی‌گمان چنین نظری بی‌توجه به پژوهش‌های آلتهایم و استیل ابراز شده است. آلتهایم نشان داد که در پایان دوره ساسانی و اوج دوره شهرنشینی، مالیاتی که هنوز از کشاورزی گرفته می‌شد بیش از چهار برابر مالیاتی بود که از شهرها به دست می‌آمد.^۶ در درازنای تاریخ ایران، فقط در دوره ماست که شمار کشاورزان کمتر از شهریان شد. درست این است که در دوره ساسانی صنعتگری و پیشه‌وری گسترش می‌یافت.

نامه تنسر اثر جالبی است که حتی در سده ششم یا هفتم میلادی، به سخن پیگولوسکایا، کوشیده است پیشینه تاریخی نظام فئودالی ایران را به عهد اردشیر بابکان برساند،^۷ در حالی که مدت‌هاست می‌دانیم این کتاب جدید و از اواخر دوره ساسانی است و برای ساختن پشتوانه برای این حکومت ساخته شده است. این‌گونه کوشش‌ها برای پشتیبانی از صنعت در دوره ساسانی دیده نمی‌شود، داستان عکس

^۴ ابوالقاسم فردوسی، *شاهنامه*، براساس چاپ مسکو (تهران: هرمس، ۱۳۸۷)، جلد ۲، ۱۵۹۱ به بعد. آدریایی، *شاهنشاهی ساسانی*، ۱۵۳.

^۵ فرانتس آلتهایم و روت استیل، *تاریخ اقتصاد و دولت ساسانی*، ترجمه هوشنگ صادقی (تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳)، ۴۷ به بعد.

^۶ *نامه تنسر* به گشنسب، ترجمه ابن‌مقفع از پهلوی به عربی و ترجمه ابن‌اسفندیار از عربی به فارسی، تصحیح و تعلیقات مجتبی مینوی و محمداسماعیل رضوانی (تهران: دنیای کتاب، ۱۳۸۷)، ۱۶۷-۱۶۸.

این است. نظر حکومت ساسانی را در این باره بعداً خواهیم دید.

زمینه این گسترش، چنان که پیگولوسکایا هم یادآور شده است،^۸ از دوره اشکانی فراهم آمده بود. در دوره ساسانی، پیشه‌وری گسترش یافت. عوامل مهمی مانند گسترش شهرها و مرکزیت یافتن آنها، فعالیت در جاده ابریشم که از دوره اشکانی آغاز شده بود، ایجاد کارگاه‌های تولید ابریشم و ابریشم‌بافی، افزوده شدن احتمالی صادرات فرش ایران و تنوع بی‌سابقه کارها، علاوه بر صادراتی که به شکل سنتی از قرن هجدهم پیش از میلاد نشانه دارد،^۹ به این گسترش دامن می‌زد.^{۱۰} خوشبختانه آگاهی‌های ما برای شناسایی فهرست فعالیت‌های حرفه‌ای و صنعتی کم نیست، اما چندان رسا هم نیست. در منابع ساسانی و به‌ویژه در *دینکرد*، فهرستی از کارها آمده است و نخستین‌بار احمد تفضلی به آن پرداخت و آن را گزارش کرد.^{۱۱} تورج دریایی هم در آثار خود از این امر سخن گفته است.^{۱۲}

باید گفت که مشکل سرنام‌ها و نام کارها از دوره اشکانی در ایران مسئله حل‌نشده‌ای است و از نیمه سده بیستم بدان توجه شده است. برای روشن‌تر شدن ذهن ناگزیر از مرور این فهرست هستیم و در آن، بر پایه گزارش تفضلی، با کارهای زیر آشنا می‌شویم:^{۱۳}

آهنگر (āhangar)، قالب‌ساز آهن (āhen paykar)، نقره‌کار (asēmgar)، قالب‌ساز نقره (asēm paykar)، بام‌ساز (āškōb kardār)، ریسمان‌بند یا بندساز (bandkār)، ساروج‌گر (Čārūgar)، چلنگر (Čēlāngar)، خیاط مردانه (darzig)، خیاط زنانه (waštarg kard)، سازنده ظرف‌های چینی (paz/dōsēngar)، درودگر (durgar)، ظرف‌ساز (Jāmig paz)، گازر (gāzar)، کفشگر (kafšgar)، گیوه‌دوز یا دوزنده کفش

^۸ Pigulevskaya, *Goroda Irana*, 318.

^۹ Jahanshah Derakhshani, *Geschichte und Kultur des Alten Oširan* (Tehran: International Publications of Iranian Studies, 1998).

^{۱۰} Richard N. Frye, *The Heritage of Persia* (London: Cardinal, 1976), 231-232, notes 52, 56 and 57.

^{۱۱} Ahmad Tafazzoli, "A List of Trades and Crafts in the Sassanian Period," *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 7 (1975), 192-196.

^{۱۲} آدریایی، *شاهنشاهی ساسانی*، ۱۱۱ به بعد.

^{۱۳} در این گزارش، ترجمه دریایی هم دیده شده است.